

MILE IMEROVSKI

Teolog
Novi Sad

UDK 908 (497.11 Srem)

Originalan naučni rad
Primljen: 26.3.2012
Odobren: 10.4.2012

O SREMU – KAO VOJNOJ KRAJINI - NASTALOJ JOŠ U VREME FRANAKA

Sažetak: Rad sadrži, gledano sa stanovišta današnje istorijske nauke, mnogo toga još nije razjašnjeno iz prošlosti Srema. Teško je razabrati u spisima na koga se odnose nazivi kao na primer sloveni, šizmatici, jeretici i slični da bi se na kraju za Srbe iskristalisao naziv Raci. Isto se odnosi kada se izučavaju Srbi u Panoniji ili kasnije u Južnoj Ugarskoj. Ipak, posebno je teško shvatiti ko se od naroda iz pomenutih naziva krije kada je u pitanju stanovništvo Srema.

Da je odnos Srba i Mađara prolazio razne faze od onih odličnih i saradničkih do onih kada su se našli na suprotnim zaraćenim stranama, današnja istorijska nauka je mnogo toga razotkrila. Ipak, mnogo toga se dogodilo od vremena prvih podignutih pravoslavnih manastira na Fruškoj gori i u Sremu krajem IX ili početkom X veka ili podizanju ugarskog dvora u Sremu početkom XII veka pa do vremena srpskog dvora u Budimu (Országház utca 9) s početka XV veka. Mađarski „ur” (dominus) je postao Uroš, Varoš i ova reč je ušla u gradsku terminologiju Srba, a despot Stefan Lazarević je kao prvi nosilac časti ritera (viteza) Zmajevog reda u Beogradu dodeljivao to „viteštvo”, što svedoči tekst njegovog biografija.

Ko su ovi vitezovi i kakvih je sve vitezova bilo i odakle su oni dolazili i sa kojim ciljem, posebna je tema o čemu takođe treba u budućnosti raspraviti.

Ključne reči: Srem, poreklo, vojna krajina, granice, Fruška gora, monaška bratstva, manastiri

Mnogo je istoričara u poslednjih stotinak godina pisalo o Sremu.¹ Kada god su se prekrajale granice na Balkanu između susrednih naroda, a posebno

¹ Uglavnom istoričari koji su se bavili srednjim vekom bavili su se intenzivnije i prošlošću Srema. Među njima se ističu: F. Rački, K. Jiriček, V. Klaić, F. Šušnjić, Gy. Pauler, M. Dinić, S. Gavrilović, J. Kalić i mnogi drugi ovde ne navedeni.

posle povlačenja Turske sa ovih prostora² ili kasnije raspada Austrougarske carevine, tema o Sremu je isplivala kao nezaobilazna. Interes za Srem kao oblast je u kriznim situacijama počinjao u crkvenim krugovima, a odavde se isti prelivao u politiku zainteresovanih strana, a na žalost, često završavao vojskama ostrašćenih uključenih država koji su na sremsku oblast gledali sa svojih osvajačkih pozicija.

Što su pozicije bile jednostranije i više prožete pretenzijama, nacionalističkim težnjama, posledice po Srem i stanovništvo su bile teže. Ovo stanje trajalo je mnogo duže nego što su današnje generacije toga svesne. U poslednjih nekoliko decenija, manastiri i samostani su pretežno preuzeli tumačenja istorijskih događanja na ovim prostorima. Veoma često ta tumačenja su takođe bila jednostrana, isključiva za sva suprotna razmišljanja. Katolici su pisali svoju „istinu”, pravoslavci svoju, dok ovo područje istraživanja nije došlo u ruke proateističkim autorima koji su na manastire i samostane Fruške gore gledali kao na kulturno istorijske spomenike i usput se bavili, navodno, i nekom njihovom, pre svega, prosvetno pedagoškom, pa na kraju i duhovnom ulogom.

Ipak, nedostatak istorije monaških bratstava kao suštine manastirskog života i delovanje istih u celoj priči mnogih istoričara, jasno ukazuje o jednostranom bavljenju istorijom manastira i samostana bez one ključne vrednosti što ove institucije čini bitnim za narode kojima pripadaju, a to su, pre svega, monaško-redovničke zajednice i njihov doprinos molitvenom životu svojih naroda iz kojih je proisticao duhovni život u određenim vremenskim periodima.

Iz te duhovne prakse proisticao je *stil života* koji se prenosio na okolno stanovništvo kroz raznovrsne kulturne obrasce. Ipak i pored svega, istoričari su dali svoj stručni doprinos koji je od neprocenjive vrednosti za novo shvaćanje lepote, prošlosti, ali i perspektivne budućnosti oblasti Srema gde je sve veća spremnost da se oružja prekuju u poljoprivredne alatke i konačno živi svakodnevnica bez iščekivanja novih ratnih bura na ovim prostorima.

² Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-mysicus: observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis, perlustratus et in sex tomos digestus*. T. 1-2 / ab Aloysio Ferd. com. Marsilli... – Haga Comitum: Apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt; Amstelodami. – Apud Harm. Uytwerf @ Franc. Changuion, 1726. T. 1-[8], 96. str., [60] listova sa tabelama i geografskim kartama (od toga 2 presavijena): ilustr.; T. 2-[6], 149, [7] str. 66 listova sa tabelama, [1] dvojni list sa geografskom kartom: ilustr; Marko Jačov, *Srem na prelomu dva veka: (XVII-XVIII)*, Sremski Karlovci, Eparhija Sremska, 1990.

Period mira koji je nastupio posle Drugog svetskog rata

Drugi svetski rat je bio period kada se po poslednji put ostrvilo na fruškogorske manastire i to nemilice. Pored burnih ratova krajem HH veka koji se odigrao na prostoru bivše SFRJ, po prvi put, iako je to bio konflikt Srba i Hrvata, zaobišao je fruškogorske manastire.

Gledano u kontekstu opisanih razvoja država Balkana, Srem je područje gde su se prelamali interesi mnogih učesnika kako crkvi, tako i država Istoka i Zapada, u svim krupnim istorijskim događajima od ranog srednjeg veka, pa kroz ceo novi vek, a naravno, ništa manje iza kulisa nisu izostali slični uticaji moćnika u poslednjim događajima koji su se odvijali kao nezaobilazni u procesu raspada zajedničke države Južnih Slovena - SFRJ.

U Sremu su se na regionalnom nivou ogledala sva ona krupna pitanja srednjevekovnog društva koja su pažljivim izučavanjem jasno prepoznatljivi na područjima ne samo srpske, već i drugim dominantnim narodima Balkana koji su nestali sa istorijske scene ili ovih koji su kao narodi opstali do danas i svako na svoj način utiče na razvoj i budućnost Srema.³

Poreklo i značaj naziva Srem

Naziv Srem⁴ u srednjem veku, u izvorima za istoriju ove oblasti, nalazimo više vrsta naziva za oblast koja se nalazi između reka Dunava i Save.

Pored uobičajenog naziva *Srem* od IX veka, dakle od perioda franačke dominacije nad ovim prostorom, naziv je bio: *Marchia*, *Marcia* i to pretežno u latinskim tekstovima XII, XIII i XIV veka. Taj naziv nalazio se u tekstovima – izvorima nastalih ne samo u Ugarskoj, već i u drugim zemljama zapadnog sveta poput Nemačke, Austrije, Italije, Francuske, Rimske kurije itd.

Odakle potiče koren reči *marka* iz koje je izveden srednjovekovni pojam *Marchia*?

³ Od vremena doseljavanja Slovena na Balkan, naravno i u Srem, istoričari su se bavili temama poput: prethodno naseljenih naroda u Srem, odnos antičkih gradova i agrarnog društva Slovena u ranom srednjem veku, zatečena i novonastala naselja – toponimije, demografske promene: depopulacije i naseljavanje, sukobi starosedelaca i došljaka ali i međusobni kontakti i uticaji, jezik, vera, kultura, običaji, doprinosi opštem razvoju itd.

⁴ Od antičkog grada Sirmium – lat. Sermium – srpski Srem. Ustaljena podela sremske oblasti je ovostrani i onostrani Srem.

Starogermanska reč *marca* u srednjovekovnom latinskom susreće se kao *marcha*, *marca*, *marchia* u značenju *limes*, granica, *pogranična oblast*.⁵ Kada su Franci, kao jedno germansko pleme, osvajajući rimsku provinciju Galiju uspostavljali svoju vlast, oni su tokom V i VI veka stvorili svoju državu Franačku. Zatečene stare institucije sa njihovim osvajanjem, dobile su nova administrativna obeležja i značenja.⁶ U vreme Karla Velikog (768-814) - njegova imperija, Franačko carstvo, doseglo je najveće teritorijalno rasprostiranje. Ova se imperija protezala od Španije do reke Labe i Odre obuhvatajući i zemlje Podunavlja, uključujući i teritorije severne i srednje Italije. Tokom 791-797. godine, Karlo Veliki uništava Avarsku državu (Drugi avarski kaganat) i ova panonska prostranstva potčinjava pod svoju vlast. Na svojim graničnim delovima Franačkog carstva, uspostavljene su bile *vojno-upravne markgrofovije* ili *marke*.⁷ Ovom vrstom vojne uprave Karlo Veliki je obezbeđivao granice svog carstva posebno u nemirnim područjima i kriznim vremenima. Zato su marke bile različitog obima u pograničnim delovima Franačke i imale svoje trajanje. Ovaj sistem odbrane biće preuzet kasnije od Nemačkog carstva tokom saksonske dinastije („epoha Otona”) uz znatne izmene franačkog sistema iz IX veka, ali je bio u sklopu potreba novog vremena prilagođeno implementiran.

Tako *Marchia*, područje koje se nalazi između Dunava i Save podsećalo je na administrativno vojno uređenje iz doba Franačke, a istorija Podunavlja će ovaj karakter zadržati od IX veka kao „*Sremska marka*” krajina ili pogranično područje Franačkog carstva sve do dolaska Mađara na ove prostore.⁸

Oblast Sremske marke će biti po osvajanju istih od Mađara, uklopljena u Kraljevinu Ugarsku, odnosno u upravni sistem ugarske države i crkvenu organizaciju zemlje koja nije bila brzo iskristalizovana.⁹ Iako je teritorija me-

⁵ Jovanka Kalić, „Temelji kulturne istorije Srema – Srednji vek”, u: *Srem kroz vekove*, Zbornik radova, ur. Miodrag Matićki, Beograd – Beočin, 2007, str. 33.

⁶ Vidi: Anonymi descriptio Europae Orientalis, Imperium Constantionopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCC VIII exarata, ed. O. Górka, 1916, str. 31, citirano po Jovanka Kalić, nav. delo, str. 33.

⁷ Iz tog perioda poznate su: Španska marka, Istočna marka, Furlanska marka, itd.

⁸ Vidi: „Bugarska i franačka država”, u: Radmilo Petrović, navedeno delo, str. 59-60; Annales Regnum Francorum, odeljak: Annales Einhardi.

⁹ Bekstvo Slovena u dolinu Timoka ka Abodritima severno od Dunava, i od Franaka tražili zaštitu i pomoć, sa franačke strane je pružena za područje Dlamacije i panonsku Hrvatsku posle poraza Ljudevita. Ovaj događaj je naveo bugarskog Omortaga da pregovorima pokuša dogovor sa Francima oko postavljanja granica njihove intervensijske akcije zaštite Slovena. Franci izbegavajući da ponude određen odgovor po pitanju sporne teritorije, kojeg je stizao od Luja Pobožnog preko izaslanstva 824, 825 i 826. godine, razbesneo je Omortaga pa je 827. godine uzurpirao panonsku Hrvatsku, koja je do tog događaja bila pod franačkom vlašću. Bu-170

njala pripadnost određenim državama posle ratnih operacija koje su pustošile Srem, ipak se konstantno preplitao vizantijsko-pravoslavno-grčki uticaj na koji je neumorno i uvek isponova Rimski kurija pokušavala da prostor Srema i Podunavlja pokatoliči. Fruška gora kao jedinstvena planina sremske oblasti postala je izabrana teritorija za stvaranje hrišćanskih centara iz kojih se širio kako pravoslavni, tako i rimokatolički uticaj na šire područje Panonije vekovima. Aktivnost Carigrada da prostor zadrži i Rima da ga preveri – pounijati i spasi, kako su misionari raznih katoličkih redova smatrali, od jeretičkih pokreta, posledično će imati mnoštvo podignutih manastira, samostana, biskupskih centara i crkvi koji će potvrđivati prevlasti opoziciono postavljenih hrišćanskih moćnika Carigrada i Rima.

Veći deo ondašnje pokrajine *Markije*,¹⁰ kojoj je nejasno gde su joj bile granice, pripao je Vukovskoj, dok je manji deo – Sremskoj županiji. Ipak, iako je franački period u Sremu – posebno u području Fruške gore u potpunosti obrisan, toponimi koji su se očuvali svedoče, pored pisanih izvora o istorijskoj istini i događajima koje u spisima nalazimo. Naravno, deo istorijske istine su i svi spisi kasnijih pokušaja naseljavanja u ove krajeve od različitih monaških redova iz Francuske, vojnih redova tipa templara, cistercita, nakon ukidanja templara red Sv. Jovana malteških vitezova, red pavlina iz Mađarske (eremita) itd.

Iz svega rečenog, može se zaključiti da ime *Marchia* ne pripada leksičkom fondu mađarskog jezika i upućuje da pripada slabo istraženom, ali ipak poznatom i bitnom za ovo područje „*franačkom sloju*” sremske istorije kao što je i sam naziv planinskog masiva Fruška gora.¹¹

gari su, potom, prisilili Slovene da prihvate njihov autoritet. Luj Nemački, vojnim pohodom poduzetim 828. godine, uzalud pokušava da preokrene situaciju u svoju korist. Rat se protegao pod Malamirovom (831-836) do svog zaključenja pod Persjamom (836-852) u kojem prednost stiču Bugari. Mirom u Paderbornu (845) oblast Sirmijuma i deo panonske Hrvatske dopali su pod vlast Bugarske. Vidi: Annales Bertiniani, MGH Ss 1, str. 423-515; Ss in us schol, 11, izdanje: G. Waitz, Hanover, 1883. O nastavku ratovanja na prostoru nekadašnjeg franačkog carstva panonske Hrvatske, vidi drugi deo Annales Bertiniani kojeg je napisao Prudentius.

¹⁰ Neki istoričari su tumačili da je oblast *Marchia* oblast u kojoj je doseljeno stanovništvo sa Zapada, posebno su insistirali na doseljavanje iz Italije posle razaranja grada Milano nakon sukoba sa nemačkim carem Fridrihom I Barbarosom (1162. godine). Izvori ne potvrđuju ove pokušaje istoričara. Po franačkim izvorima doseljavanja iz Franačke pominju se još u XI veku. Ovi doseljenici su najverovatnije samo pokušaj obnavljanja starog naselja Frankovila (Francavilla) danas Mandelov u Sremu koje je osnovao Albert Ahenski, pisac s kraja XI veka. Vidi: Albericus Aquensis, *Historia Hierosolymitana*, ed. Migne PL 166, col. 395; Jovanka Kalić, „Podaci Alberta Ahenskog o ugarsko-vizantijskim odnosima krajem XI veka”, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 10, Beograd, 1968, str. 183-190.

¹¹ O nazivu Fruška gora, vidi: Đ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, III, Beograd, 1864, str. 406; C. Jiriček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die*

Iako postoje shvatanja suprotna istoričarima, da navedeni toponimi vuku svoje poreklo iz franačkog sloja istorije ovog kraja, zato nije na odmet da se kao argument više u korist srpske filologije kaže, da su Vizantinci takođe oblast plodnog zemljišta koje se prostiralo između Dunava i Save, takođe nazivali „*franačkom oblašću*”. O ovoj oblasti izričito postoji zapis kod Nikite Homijata u njegovoj poznatoj knjizi vizantijske istorije iz XII veka. Po njegovim rečima... je oblast koja se pruža između Dunava i Save i u njoj se naziva tvrđava Zemun.¹²

Dakle, pogranični položaj današnjeg Srema, imenovan svojevremeno rečju Marka, bez obzira na njen prvobitan obim i prvobitno imenovanje, trajna je karakteristika sremske oblasti u srednjem veku. Uklještena kao granična oblast između velikih država Franačke, Ugarske i Vizantije, ta je oblast kao svojevrsni azil prostor, ekspanziona oblast koja posreduje između velikih carevina razvijajući unutar sebe poseban duhovni, kulturni, državno-pravni u krajnjem smislu i svojevrsan mentalitet. Vekovima se ne samo izgrađuje Srem kao posebnost, nego se nadograđuje, preplitanjem pravoslavnog, katoličkog, paganskog i misionarskog uticaja. Period vizantijskog projekta preko solunske braće, ćirilo-metodijskog pristupa narodima ovog podneblja, nastaje novo doba za prostor Srema preko misije opismenjavanja i hristijanizacije, ali ujedno konfrontira razvojni civilizacijski proces sa drugim misionarsko vojnim i miroljubivim opcijama koji pristižu iz Rima. Tako sudar misija uslošnjava proces hristijanizacije naroda ovog podneblja preko Salcburške biskupije, Alkuinovog shvatanja misije, irskog misionarstva, kao i kasnijeg misioniranja dominikanaca, franjevac, pavlina - ali i cistercita, templara, malteških vitezova, uticaj pristiglih krstaša itd. Preovlađuje ipak konfrontacija centra iz Carigrada i Rima, a prostor ne oskudeva jeretičnim pokretima lolarda, bogumila, kasnije zabranjenih templara, kao i predreformacijskih pokreta husita koji prerastaju u reformacijske pokrete luteranskog, cvinglijanskog i kal-

Balkanpässe, Prag 1877 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I, Beograd, 1959, str. 126); od istog pisca, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclature der Balkanländer*, Sitzungsberichte der Kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil. Hist. Classe, Bd. 136, Wien 1897 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I, str. 524-525); od istog pisca, *Istorija Srba I*, Beograd, 1952, str. 110; F. Rački, *Hrvatska prije XII veka glede na zemljišni obseg i narod*, Rad JAZU 56, 1881, str. 107; J. Niederle, *Původ a počátky Slovanu, Jižních, Slovanske starožitnosti*, II, Prag, 1906, str. 375-376; F. Šišić, *Povijest Hrvata i vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925 (reprint: 1990), str. 304. Što se tiče mađarske stručne literature, u njoj je zastupljen stav da Francavilla i Fruška gora ne pripadaju vremenu cara Karla Velikog (768-814): J. Melich, *Etimologien. Über den serbischen und kroatischen Namen „Fruška Gora”*, Zeitschrift für slavische Philologie 2, 1925, str. 39-51; P. Skok, *Toponomastika Vojvodine*, Vojvodina I, Novi Sad, 1939, str. 118.

¹² J. A. van Dietan, *Nicetae Choniatae Historia*, Berolini, 1975, str. 17-18; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, IV, Beograd, 1971, str. 118-119.

vinističkog usmerenja i njihovih opozicionara u anabaptističkim pokretima huterita, češke braće itd.

Srem i Vizantija

Sa ruskim istoričarem D. Obolenskim¹³ prispeo je u istraživačkom opusu vizantijskog perioda koncept „Vizantijski komonvelt” što u suštini predstavlja shvatanje o zbiru kultura balkanskih i drugih naroda južne, istočne i centralne Evrope koji su svoj razvoj doživeli pod uticajem vizantijske - grčke kulture.

Vizantijski komonvelt je zahvatio takođe slovenska plemena koja su naselila Balkan krajem V, ali posebno seobe plemena u VI i VII veku. Među njima, naravno da su bila i srpska plemena. Po zapisu vizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta, Srbi se po prvi put pominju 630. godine u Podunavlju i to u oblasti Beograda.¹⁴

Po dosadašnjim rezultatima istraživanja, doseljavanja Slovena u Srem su bila postepena. Arheolozi su poprilično uspeli da istraže istočni Srem i oblast oko Beograda. Zemun je, na primer, nastao prvobitno kao slovensko naselje na ruševinama starog Taurunuma i etimološko značenje imenice Zemun je zemljani grad.

Slično je i sa Singidunumom gde su se u prvoj polovini IX veka naselili Sloveni znatno ranije nego se dogodilo doseljavanje Mađara u Panonsku niziju koje se dogodilo krajem IX veka.¹⁵ Slavenska osnova stanovništva Srema, kao i ono kasnije koje se doseljavalo, vekovima je onaj osnovni sloj sremskog stanovništva.

¹³ D. Obolenski, *Vizantijski komonvelt*, Beograd, 1996.

¹⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R. J. Jenkins, Washington, 1967, str. 152; vidi takođe u starijoj vizantijskoj literaturi: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, II, Beograd, 1959, str. 49 (B. Ferjančić). Uporedi: B. Grafenauer, „Prilog kritici izvještaja Konst. Porfirogeneta”, *Historijski zbornik*, 5, 1952.

¹⁵ J. Kalić, *Zemun u XII veku*, Zbornik radova vizantološkog instituta 13, 1971, str. 27-55, sa pregledom izvora i literature; J. Kalić-Mijušković, *Beograd u srednjem veku*, Beograd, 1967, str. 24-34. Ostatke ranih slovenskih naselja arheolozi su otkrili i istražili u Boljevcima nedaleko od Zemuna; vidi: D. Mrkobrad, „Selo Boljevci, slovensko naselje”, *Arheološki pregled* 25, 1986, str. 62-66; takođe u Beogradu: G. Marjanović-Vujović, „Slavic Belgrade”, *Balcanoslavica* 2, 1973, str. 9-15; od istog pisca, „Najstarije slovensko naselje u Beogradu”, *Godišnjak grada Beograda* 25, 1978, str. 7-16; od istog pisca, „Slovenski Beograd”, u: *Istorija Beograda*, 1, Beograd, 1974, str. 292-295. Rezultati istraživanja u beogradskoj oblasti su uglavnom objavljeni u stručnim časopisima za ovu oblast nauke.

Treba imati u vidu da je Srem kao pogranična oblast oduvek bila karakteristična po izuzetnoj fluktuaciji stanovništva i ostaće kroz vekove takva do današnjih dana. Demografske promene su stalne. Raseljavanje i doseljavanje traju bez prestanka tokom srednjeg veka i to ga izdvaja kao veoma drugačijeg regiona u sklopu šireg prostora koji ga je okruživao. Kako je Srem povremeno zahvatao Mačvu, celo beogradsko područje, Braničevo (antički *Viminacium*), to se ista karakteristika odnosi i na navedena područja. Upravo o ovim područjima u svom spisu govori Konstantin Porfirogenet u II veku. U nastavku svoje knjige on govori o doseljavanju Turaka ili doseljavanju Mađara, za koje Vizantinci koriste naziv *Turci*.

Dakle, *De administrando imperio*, Turke – zapravo Mađare – smešta kao narod naseljen severno od Dunava, odnosno na prostoru od Trajanovog mosta, zatim pominje Beograd na tri dana hoda od tog mesta, a uzvodno rekomb, Porfirogenet navodi, leži grad Sirmijum.¹⁶ Srem kao pogranična oblast u političkom duhovnom i kulturnom pogledu bio je deo dinamične vizantijsko-ugarske granice, koja je često menjala gospodara, ali uvek u nekom obliku bila prisutna kao posebnost.

Ono što bi trebalo da se istakne jeste činjenica da je Vizantija sa Ugarskom imala vrlo razučene političke, duhovne a i kulturne veze. O ovim vezama ozbiljnije doprinose nalazimo u evropskoj i mađarskoj literaturi, nego u našoj vizantologiji.¹⁷

Pre da su se desila osvajanja Srema od Mađara, Vizantija je neposredno bila gospodar Srema u XI i XII veku. Ali kada je Srem bio izgubljen pre-

¹⁶ Constantine Porphyrogenitus, navedeno delo, c. 40, str. 24-33; B. Hóman, "Geschichte des ungarischen Magyars in the Period of their Migration", *The American Slavic and East European Review*, V, str. 14-15; 1946, str. 29-45. C. A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1968; I. Boba, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europa in the Ninth Century*, Haug, 1967.

¹⁷ O ovim vezama posebno se ističu naučnici poput: Gy. Györffy, M. Gyóni, P. Lamma kao i F. Makk, F. Dvornik. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin, 1958; od istog pisca, *Bizánc és Magyarság*, Budapest, 1953, kao i ovo dopunjeno izdanje u prevodu na engleski jezik: *Byzantium and the Magyars*, Budapest 1970; od istog pisca, „Pour une alliance byzantino-hongroise”, *Byzantion*, 8, 1933, str. 555-568; od istog pisca, *Hungary and Byzantium in the Middle Ages*, *Cambridge Medieval History IV*, Cambridge 1966, str. 566-592; Gy. Györffy, *Az Árpád-Kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1963; M. Gyóni, *Magyarország és a Magyarság a bizánci források tükrében*, *Magyar-görög tanulmányok* 7, Budapest 1938; od istog pisca, *A magyar nyelvű görög foljegyzéses szórványemlékei*, *Magyar-görög tanulmányok* 24, Budapest, 1943; F. Makk, *The Arpads and the Comneni*, Budapest, 1989; P. Lamma, *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bizancio e l'Occidente nel secolo XII*, I, II, Roma, 1955. Komentari na Porfirogeneta u navedenom njegovom delu od F. Dvornika.

šavši u ugarske ruke, vizantijski uticaj nije nestao.¹⁸ Kada su branioi Samuilovog carstva pobeđeni (1018. godine), Srem je bio uklopljen u upravni i crkveni poredak Vizantije.¹⁹ Srem je pripao Ohridskoj arhiepiskopiji. Ne treba izgubiti iz vida da je Sremska arhiepiskopija, svojevremeno, u H veku, bila osnovana pod okriljem Carigradske patrijaršije, u doba kada je ovim područjem vladala Bugarska i ušla u Ohridsku arhiepiskopiju koju je reformisao car Vasilije II poveljama iz 1019. i 1020. godine.²⁰

Tokom druge polovine XI veka, Ugarska koja je znatno ojačala, kreće u osvajačke pohode. Najkasnije 1071. godine kralj Salomon je osvojio Srem da bi nešto kasnije sa hercogom Gezom sproveo višemesečnu opsadu Beograda i sa vojskom se uputio do Niša. Osvajači iz Niša sa sobom su poneli ruku Sv. Prokopija i preneli je u Sirmijum položivši je u crkvi Sv. Dimitrija.²¹

O navedenim događajima svedoči iskopan od arheologa pečat kralja Salomona, na Kalemegdanu, u sklopu današnjeg Gornjeg grada Beograda.²² Iako je Srem pod vojnim pritiskom Mađara pao u njihove ruke, njihova vlast u Sremu nije potrajala dugo. Po jednom pečatu koji je takođe pronađen u

¹⁸ E. von Ivánka, „Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn“, *Orientalia Christiana Periodica*, VIII, 1942, str. 183-194; Gy. Moravcsik, „The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary“, *The American Slavic and East European Review*, VI, str. 18-19; 1974, str. 134-151.

I. Kniezsa, „Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des alten Ungarn“, *Cyrrillo-Methodiana*, ed. M. Hellmny i drugi, Keln-Gratz, 1964, str. 199-209; Gy. Moravcsik, „Hungary and Byzantium in the Middle Ages“, *The Cambridge Medieval History*, IV, I, 1966, str. 566-592; od istog pisca, *Byzantium and the Maggars*, Amsterdam, 1970; F. Dölger, „Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik“, u delu ..., *Etal*, 1961, str. 153-177; R. Browing, „A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century“, *Balkan Studies*, II, 1961, str. 173-214.

¹⁹ Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, ed. I. Bekker II, Bonnae 1839, str. 476 (ed. Thurn, 366), prevod: *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III*, Beograd, 1966, str. 140 (J. Ferluga).

²⁰ Vidi: *Istorija srpskog naroda*, I, Beograd, 1981, str. 171-179 (Lj. Maksimović). H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902; I. Snegarov, *Istoria na Ohridskata arhiepiskopija*, I, Sofija, 1924. „...gotovo je sasvim sigurno da je od 1018. do 1185. godine, u mnogim zemljama između donjeg toka Dunava, Jadranskog i Crnog mora, koje je Vasilije II prisajedinio Carstvu, važno istočno rimsko zakonodavstvo; u Vizantiji je na snazi tada bio kodeks Vasilika, prerađena verzija Justinijanovog Kodeksa, koji je izdao Lav VI (886-912). D. Obolenski, navedeno delo, str. 383. F. Granić, *Crkvenopravne glose na privilegije cara Vasilija II Ohridskoj arhiepiskopiji*, *Glasnik SND*, knj. IIII, 1934.

²¹ *Adnotationes chronologicae*, ed. M. Florianus, *Fontes domestici*, III, str. 209; *Annales Posonienses*, *MGH SS XX*, str. 572; *Chronicon pictum Vindobonense* i drugi narativni izvori: pristupačno izdanje M. Dinić, *Građa za istoriju Beograda*, I, Beograd 1951, str. 10, 12-13, 18, 40; *Pregled literature*: J. Kalić-Miušković, *Beograd u srednjem veku*, str. 348-349.

²² D. Gaj-Popović, „Olovna bula mađarskog kralja Salomona“, *Godišnjak grada Beograda*, 25, 1978, str. 163-167.

Mačvanskoj Mitrovici, na aversu pečata je stojeća figura Sv. Dimitrija sa ko-pljem u desnoj i štitom u levoj ruci i natpisom, na reversu sevasta i velikog domestika Alekseja Komnina. Aleksej je u ovom periodu vojskovođa i potonji Aleksej I Komnin (1081-1118) car Vizantije, koji se sudeći po navedenim titulama pre izbora za cara, između 1079. godine i marta 1081. godine nalazio na položaju vojnog zapovednika Sirmijuma.²³ Ono što je pouzdano jeste da je krajem XI veka (1096), u vreme Prvog krstaškog rata, Sirmijum pripadao Ugarskoj, a na vizantijsko tle se stupalo prelaskom iz Zemuna u Beograd.²⁴ Borba za Srem poslednjom epizodom krstaša nije završena. Iako su se razne vojske razlile po Sremu i Frušskogorju, među njima ništa manje vitezovi templari, kao i drugi crkveni vojni redovi, veliki planovi Vizantije a ništa manji Ugarske, Srem se sredinom XII veka ponovo našao u centru razmirica i novih ratova. Tako već 1151. godine započinje rat Manojlo I Komnin u Srem sa vojskom koju sam predvodi. Tada je od Vizantinaca osvojen Zemun, a čitava oblast između Save i Dunava bila je opustošena. Sve što je od stanovništva zatečeno i pohvatano, Vizantinci su odveli u zarobljeništvo. Savremenik ovih događaja Jovan Kinam pominje da je broj zarobljenih bio čak deset hiljada ljudi svih uzrasta. Zemlja je nakon što se vojska povukla ostala pusta, kako to izvori saopštavaju. Zbog zarobljenih i odvedenih iz Srema, dugo će se voditi pregovori između Ugarske i Vizantije 1152. godine koji su imali velike probleme da pogranične oblasti kolonizuju i učvrste odbrambeni bedem svojih država.²⁵

Događaji koji su usledili, usko su bili povezani sa Srbinom Belošem (bratom ugarske kraljice Jelene iz dinastije raških velikih župana i vaspitačem mladog ugarskog kralja Geze II). U konfliktnoj situaciji Ugarske sa Vizantijom punoj napetosti, pretnji i neizvesnosti, započeti rat je okončan pregovorima 1155. godine.²⁶

Primirje je trajalo svega jednu deceniju. Novi rat i razaranje Srema, počelo je sa dinastičkim sukobima koji su zahvatili Ugarsku. Posle smrti Geze II 1162. godine jednog pretendenta za vlast podržavala je Vizantija. Ciljevi

²³ B. Ferjančić, „Vizantijski pečat iz Sirmijuma”, Zbornik radova Vizantološkog instituta 21, 1982, str. 47-52.

²⁴ Albericus Aquensis, *Historia Hierosolymitana*, Migne PL 166, col. 392-393; po ovom pitanju postoji obimna literatura. Pouzdan prikaz vidi: S. Runciman, *Kreuzzüge*, München, 1983, str. 120-124. Ipak treba proučiti celu knjigu jer u njoj je obimna građa o krstašima ali i templarskim vitezovima među njima.

²⁵ Uz druge ratne ciljeve velike imperije tokom celog srenjeg veka imale su problem kolonizacije Posavine, Mačve i Podunavlja. Vidi: G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1959, str. 368.

²⁶ Vidi pojedinosti ovih događaja u: Cinn. str. 116-117; Pregled izvora i literature: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Beograd, 1971, str. 39-44 (Jovanka Kalić).

Mihaila I Komnena (1143-1180) su bili dalekosežni koji je ratom odlučio da potčini Ugarsku. Vizantijska vojska je prodrla u Srem i naišla na prijateljski prijem. Stanovništvo koje ih je dočekalo, dakle „običan narod” i sveštenstvo dočekali su vizantijskog cara svečano i to pojanjem grčkih crkvenih pesama.²⁷ U ovo vreme većinu stanovnika Srema činilo je pravoslavno stanovništvo.²⁸ Organizacija crkvi i manastira pravoslavne provinijencije je bila na zavidnom nivou. Pored Mitrovice koja je uvek u okviru svog hrišćanskog življenja imala manastir, nije isključeno da se u Fruškogorju ustalio manastirski život ispovedanja pravoslavlja. Dva moguća uticaja su na stvaranje manastira u Fruškogorju bila moguća.

Prvi koji je paralelno išao sa hristijanizacijom i misijom solunske braće Ćirila i Metodija, dok drugi je uticaj dolazio direktno iz Carigrada, iz Studitskog manastira. Ovaj tip manastira sa kinovijskim monaštvom, koji je uspostavio još u IV veku sveti Pahomije u Egiptu, organizovao je početkom IX veka sveti Teodor Vasilije iz Kesareje, da bi ovu vrstu manastira u reorganizovanom obliku i strožijim pravilima uspostavio (početkom IX veka) sv. Teodor Studit²⁹ zaokruživši njegov konačan oblik.³⁰ Studitski manastir u Carigradu, nakon uticaja svetog Teodora Studita,³¹ čiji je on ujedno i bio iguman, u istočnom delu Evrope će odigrati onu ključnu ulogu širenja manastirske kulture slično samostanu Kliniju koji je to prvenstveno učinio na zapadu Evrope. Strogost propisa studitskih manastira o zajedničkoj molitvi, radu, učenju, bila je ublažena umerenošću u upražnjavanju isposništva, koji je ipak za razliku od nekih redova nastalih na zapadu Evrope, bilo odlika vizantijskog kinovijskog monaštva. Konkretno carigradski manastir, koji je bio uzor bratiji po istočnoj Evropi, bavio se dobročinstvima, vodio školu, raspolagao čuvenim skriptorijama i na osnovu svojih resursa u oblasti liturgike razvio obrasce za celokupno istočno pravoslavno hrišćanstvo.

Iz ovog izvora na naše prostore su pristigle mnoge crkvene pesme, koje se još uvek koriste u pravoslavnoj crkvi, a bile su komponovane unutar njegovih zidina tokom IX veka. Tvrđilo se takođe da je tipik ovog manastira,

²⁷ Cinn. str. 221; komentar Vizantijski izvori IV, str. 69-70.

²⁸ Ozbiljan mađarski vizantolog Gy Moravcsik, *Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, na strani 116 izričito iznosi ovu tvrdnju.

²⁹ Ninoslava Radošević-Maksimović, „Književna vrednost epigrama Teodora Studita”, u: *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 14-15, Beograd, 1973, str. 197-245. А. Доброклонский, Преподобный Феодор, исповедник и игумен Студийский, I и II, Одесса, 1913. и 1914.

³⁰ J. Leroy, *Studitisches Mönchtum, Spiritualität und Lebensform – Theodoros Studites Monastische Epigramme, Erstmalig metrisch übersetzt aus den „Jamben auf verchiedene Gegenstände”* v. dr. Franz Schwarz, Graz-Wien-Köln, 1969.

³¹ P. Speak, ed., *Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände*, Berlin, 1968.

kako se u samom uvodu tipika kaže, „najbolji i najuzvišeniji propis, koji istovremeno izbegava preterivanja i manjkavosti”.³²

Po istraživanju vizantologa jasno je da je pre uspostavljanja ovog vida manastirske kulture među Slovenima bilo prevoda dela koja su podsticala pojadince na odricanje od svetovnog života. Poseban uticaj na razvoj monasticizma dolazi iz Svete Gore posebno nakon poraza ikonoborstva 843. godine. Narodi ovih naših prostora preko svetogorskih veza nasleđuju prevedena dela koja podstiču na isposnički život. Ona su se izražavala pre svega u pustinjačkom životu, koji je, mada više nije imao ključni značaj u istočnom hrišćanstvu, i dalje bio upražnjavan na Atosu i u drugim mestima i podržavan popularnim prikazima raznih anahoreta Egipta i Palestine. Primer takvih dela su prevodi *Historia Monachorum*, Paladijeva *Historia Lausiaca* kao i *Patium Spirituale* Jovana Mosha. Sva ova dela bila su prevedena još u ranom srednjem veku na slovenski jezik koji je išao paralelno sa misijom i pismenošću solunske braće. Iz ovih struktura nije trebalo mnogo vremena da na prostoru Srema bude organizovan manastirski život kinovijskog oblika.³³ Naravno, iz Vizantije, pored pustinjaštva ili kinovije, mogao je kao uticaj stići i oblik manastirskog života tipa lavre.³⁴ *Lavra* je bratstvo koje sačinjava grupa pustinjaka koji žive svaki za sebe, ali pod upravom jednog igumana i koji se sastaju nedeljom radi zajedničkog učešća u liturgiji i pričesti. Ovaj oblik je definitivno

³² Vidi: *Descriptio Constitutionis Monasterii Studii*, PG 99, 1704. Uporedi: Dimitrije Obolenski, *Vizantijski komonvelt*, Beograd, 1991, str. 352. H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, str. 120-140; J. M. Hussey, „Byzantine Monasticism”, *Cambridge Medieval History*, IV, 2, 1967, str. 161-184.

³³ „Prema svom načinu života, otšelnici se mogu podeliti u više kategorija:

a) Pustinjaci (=eremiti): podvižnici koji u nekom razdoblju (no retko kada čitavog života) žive u potpunoj usamljenosti. Svi veliki podvižnici prošli su kroz ovu fazu.

b) Otšelnici (=anahoreti): nastanjuju kolibe ili pećine daleko od puteva ili manastira, ali bez teškoća dolaze u dodir sa drugim podvižnicima ili opštežiteljima.

v) Otšelnici sa učenicima: podvižnici kategorije b) po pravilu ne ostaju dugo sami: samo u onom razdoblju koje je potrebno da se njihovo ime pročuje. Tada se pojavljuje neki učenik koji preklinje starca da ga ovaj primi kod sebe kao duhovnog sina”. Dionisija Papahrisantu, *Atonsko monaštvo, počeci i organizacija*, Beograd, 2003, str. 31-32. Vidi: A.-J. Festugière, *Les moines d’Orient, I, Culture et Sainteté*, Paris, 1961, str. 50.

³⁴ „Ovaj međusobni uticaj između otšelnštva i opštežiteljstva, to jest mogućnost vizantijskog monaha da prelazi iz jednog vida monaštva u drugi, i da se tako ne razdvaja od svoje sabraće, osim po stupnju savršenstva svog podviga, predstavlja najznačajniju karakteristiku vizantijskog monaštva, karakteristiku koja je do sada malo naglašavana i koja ne uzima dovoljno u obzir kada je reč o vidovima vizantijskog monaštva. Obrazac opštežitelj-otšelnik-osnivač opštežića toliko se često ponavlja da se ne može smatrati slučajnim; ovaj obrazac je imao značajnu ulogu u obrazovanju manastirskog života, isključujući svako svojevoljno povremeno izdvajanje unutar različitih vidova monaškog života i ostavljajući veoma malo prostora za neometan razvoj jednog prelaznog oblika, a to je takozvane lavre”. Dionisija Papahrisantu, navedeno delo, str. 34-35.

postojao na Atosu i odatle je prešao u istočnu Evropu. Otuda neophodno je izučiti ranosrednjovekovne odnose pravoslavlja Atosa i fruškogoskih manastira, koji, nažalost, do danas nisu rasvetljeni.

Atos je tu od posebne važnosti. Na Atosu tokom druge polovine H veka uvodi se Studitski tipik.³⁵ Na južnom vrhu poluostrva sveti Atanasije³⁶ osniva kinovijski manastir, koji je velikodušno i bogato darivao vizantijski car Nićifor Foka.³⁷ Tako nastaje čuveni svetogorski manastir Velika Lavra koji će postati vodeće središte istočnohrišćanskog monaštva, sa manastirima koji pripadaju nacijama (narodima) sa najdalje periferije vizantijskog sveta, od Gruzije do Amalfija. U ovu grupu u krajnje kratkom periodu pridružice se i Sloveni. Polovinom H veka, zabeleženo je postojanje bugarskog manastira Zograf na Atosu. Prirodno je postaviti pitanje: da li su već Bugari ili Mađari, a možda među njima i hristijanizovani Srbi pod uticajem Ćirila i Metodija imali zajedničke ili odvojene manastire u Sremu i da je narod sa sveštenicima koji su izašli da dočekaju vizantijskog cara, bili hrišćani i njihovi sveštenici koji su zapravo plod misije solunske braće.

Tokom ovog pohoda kroz Srem (1164) vizantijski car je vrednu relikviju, ruku svetog Prokopija uzeo iz crkve svetog Dimitrija i vratio je u Niš gde se prethodno nalazila i gde pripada.³⁸ Višegodišnje ratovanje po Sremu konačno je dovelo do ishoda da se Srem pripoji Vizantiji 1167. godine.³⁹ Ipak ovaj period nije potrajao. Smrt Manojla Komnena I, 1167. godine zbog krize Vizantije koja je bila opterećujuća za carstvo utiče da se vizantijska vlast povuče iz Srema. Slom Carstva na Bosforu 1204. godine značio je praktično prevlast Latina nakon četvrtog krstaškog rata i vizantijski uticaj u Sremu svodi na crkvu sa uticajem na lokalni nivo.

Ipak, da se pozabavimo detaljnije sa organizacijom crkve u Sremu u tom ranom periodu. Izvori za ovaj period su oskudni, arheologija ako je i odradila ponešto na terenu, nažalost, nije objavila do sada rezultate iskopavanja. Otuda, ovaj period prekriven je velom tame do danas. S druge strane, postoji dokumentacija o odluci pape Grgura IX da odobri osnivanje nove rimokatoličke biskupije za Srem, koju je on obznanio u Buli 1229. godine i u kojoj se

³⁵ „Prvi pozanti atonski monasi”; „Prve poznate monaške grupe”, u: Dionisija Papahrisantu, navedeno delo, str. 49-73; 73-78; Vidi takođe: „Statuti gore u vizantijskom periodu”, Isto, str. 181-207.

³⁶ Najbolja studija o njemu: P. Lemerle, *La Vie ancienne de saint Athanase l’Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra*, Millénaire I, str. 59-100.

³⁷ „Atanasijev dolazak i osnivanje Lavre”, u: Dionisija Papahrisantu, navedeno delo, str. 136-161.

³⁸ Cinn. str. 227; prevod: *Vizantijski izvori*, IV, str. 74-75.

³⁹ Vidi: *Vizantijski izvori*, IV, str. 67-101; uporedi: B. Ferjančić, *Sirmijum u doba Vizantije*, Sremska Mitrovica, 1969, str. 54-56.

pominju Grci i Sloveni koji žive u toj oblasti i veliku crkvu „koju ljudi te zemlje nazivaju episkopskom”.⁴⁰ Potvrda postojanja ovog središta ili manastira sv. Dimitrija u Sirmijumu, na temeljima starog i uglednog hrišćanskog središta, pominje se takođe u XI veku u vreme ugarskog kralja Salomona 1071. godine.⁴¹ Iz navedenih izveštaja izvora logično je postaviti sledeće pitanje: ko su pravoslavni Sloveni u Sremu do 1229. godine i koliko su oni odmakli u sređivanju svojih crkvi, manastira i drugih aspekata duhovnog života u Sremu?

Početak odgovora je u spisu kojeg piše carev pratilac (Manojla Komnena I) iz prikazanog dočeka od sveštenstva i pravoslavnog naroda. Izvor kaže: „Tamošnji ljudi izadoše svi da ga dočekaju. Oni iz svešteničkog reda ogrnuti crkvenim odeždama i držeći u rukama sveta jevanđelja, kao i prost i običan narod, pevahu veoma skladno jednu himnu koju je jedan od naših spevao. Ona je glasila: O, Gospode, koji si pomogao krotkome Davidu.⁴² Car je prolazeći kroz mesta idući u dubinu ugarske teritorije prešao Dunav i nastavio put do Bača, sve vreme noseći ruku svetog Prokopija.⁴³ Ne znaju se pojedinsti kako je dočekivan na bačkoj strani. Ipak, u opisu se treba uočiti: narod je pevao vizantijsku pesmu – komponovanu u Carigradu; pevao je skladno; sveštenstvo je ogrnuto crkvenim odeždama sa knjigama jevanđelja koje drže u ruci. Vidljivo je da je nivo organizovanosti crkve na visokom nivou. Primetno je takođe da Kiman ne govori o gradovima Srema. Pominje, doduše, naseljena mesta, običan i prost narod, *koji zajedno sa sveštenstvom skladno poje caru*. Skladno ukazuje na dužu tradiciju koja je dovela da narod u oduševljenju peva nešto što dobro i dugo zna! Sveštenici su u izveštaju monasi ili iz manastira Sv. Dimitrija iz Sirmijuma ili monasi iz manastira koji su u ovo vreme već uveliko bili rašireni po Fruškorju. Pravoslavni Sloveni su „običan narod” koje papa pominje u Buli mnogo kasnije 1229. godine.

Dokle je pravoslavno stanovništvo bilo rasprostranjeno na ovim prostorima? Ako se pozovemo na izvor arapskog pisca Idrizija (arapski pisac sa Sicilije iz 1154. godine), on opisuje Bač kao veće mesto, bogatije i naseljeno učenim Grcima među ostalim stanovnicima.⁴⁴ Izgleda da na ovom prostoru i pored svih pustošenja, ratova i turbulencija, opstojе izvesni starosedeoци koji

⁴⁰ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, Zagreb, 1905, str. 305. Ovaj podatak zapaža M. Dinić, „Srednjovekovni Srem”, *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu*, 4, 1931, str. 3-5; Jovanka Kalić, „Temelji kulturne istorije Srema – Srednji vek”, u zborniku: *Srem kroz vekove*, str. 39.

⁴¹ Vidi: *Cinn. str. 227*; *Vizantijski izvori*, IV, str. 74-75, sa komentarima.

⁴² *Cinn. str. 221*; uporedi: H. Follieri „*Initia hymnorum ecclesiae graecae*”, *Studi e testi* 213, vol. III, Citta del Vaticano 1962, str. 172; *Aevum* 22, 1948, str. 155.

⁴³ *Cinn. str. 221-222*.

⁴⁴ T. Lewicki, *Polska i kraje sasiedenie w swietle „Ksiegi Rogera”*, geografa arabskiego z. XII W., I, Krakow 1945, str. 129; podatak preuzet od Jovanke Kalić, navedeno delo, str. 40, futnota 32.

u kontinuitetu su opredeljeni pravoslavci i slovenskog su porekla. Na sloj starosedelaca vremenom zbog posebnih odnosa koji su bili uspostavljeni sa Ugarskom, na tle Srema sve više se doseljavaju Srbi. Ovo je konkretno bio slučaj početkom XII veka kada su između Ugarske i Srbije uspostavljeni bliski dinastički odnosi i političke veze sa Arpadovim potomcima. Zajedničko za obe strane im je bila borba udruženim snagama protiv Vizantije. Dok je jedna strana želela da se oslobodi vizantijske carske vlasti (Srbija), Ugarska je htela da nametne svoj uticaj balkanskim susedima. Pouzdan znak savezničkih srpsko-ugarskih veza predstavlja brak Jelene, ćerke raškog velikog župana Uroša I i princa Bele, sina Almošovog, potonjeg ugarskog kralja Bele II (1131-1141). Brak je sklopljen 1129. godine nakon ugarsko-srpsko-vizantijskog rata koji je bio vođen u pograničnim oblastima Vizantije u Podunavlju, oko Beograda i Braničeva i u Rasu (danas područje Novog Pazara).⁴⁵ Vremenom na ugarski dvor Beloš, Jelenin brat stiče važnu ulogu pored oslepljenog Bele II, koji je tu sudbinu zadobio tokom dinastičkih borbi nakon smrti Bele I. Beloš stiče na ugarskom dvoru nekoliko bitnih dužnosti. Kao srodnik bitnog kraljevskog roda izvori ga oslovljavaju titulom *dux*, da bi potom dugo obavljao funkciju hrvatskog bana i najzad postao palatin⁴⁶ na ugarskom dvoru. Funkcija palatina (*comes palatinus*) u izvorima za ovaj period pojavljuje se 1145. godine što znači da je Beloš u svojim rukama držao osnovne poluge kraljevske vlasti. Tako nalazimo da je Beloš zamenjivao kralja Ugarske u bitnim poslovima, imajući pritom velika ovlašćenja u sudskim poslovima i vojnim poslovima. On je istovremeno upravljao krunskim dobrima i ukupnim realnim prihodima vladara.⁴⁷ Zbog svih navedenih funkcija Beloša su najčešće nazivali banom. Njegova ćerka je zbog ugleda porodice i oca bila udata za ruskog kneza Vladimira Motislaviča, pa ruski izvori njegovu ćerku nazivaju banovna.⁴⁸

Ovo je doba posrednog vladanja Ugarske⁴⁹ od strane bana Beloša.⁵⁰ Beloš se pominje u diplomatskoj građi Ugarske od 1142. godine do marta

⁴⁵ Vidi: J. Kalić, „Raški veliki župan Uroš II”, ZRVI 12, 1970, str. 22-23, gde autor daje pregledno ključne izvore i literaturu.

⁴⁶ Vidi: Đura Hardi, „Stranci na položaju palatina srednjovekovne Ugarske”, u: Susret kultura, Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum, Zbornik radova, II tom Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2010, str. 915-920; „Kolokvijalno rečeno palatin bi u hijerarhijskoj sturkturi današnjih državnih funkcija zauzimao predsednik vlade”. Isto, str. 917.

⁴⁷ Vidi: J. Kalić, „Župan Beloš”, ZRVI, 1997, str. 66-67.

⁴⁸ Полное собрание русских летописей, II, С. Петербург, 1908, стр. 407-408.

⁴⁹ Mađarski istoričar B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940, str. 384 ovo doba naziva kao doba vlade bana Beloša.

⁵⁰ G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II, Budae, 1829, na str. 88, 124, 129, 104-144, 146 i 148, na pomenuti način tretira bana Beloša. G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I, Pest, 1860, str. 57, 60, 62; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 1904, str. 67. O autentičnosti povelje iz 1157. vidi: G. Erszegi, *Walferus comes 1157-es monastoralapító oklevelének hitelességéhez*. *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horvath*, Budapest, 1978, str. 93-107.

1157. godine. Što se tiče Beloša, Vizantija je dobro obavještena o njegovim sposobnostima. Jovan Kinam beleži, da je Beloš zauzimao jedno od prvih mesta u Ugarskoj. Po Kinamu on je bio vaspitač mladog kralja Geze II (sin Bele II i Jelene), pa su ga strani pisci prosto nazivali kraljevim ujakom.⁵¹ Zbog svog položaja, ali i sprovedene politike, Jovan Kinam za Beloša beleži da je on bio kreator ugarske politike prema Srbiji.⁵² Beloš je kroz svoju politiku uspeo da otvori mnoge puteve široke saradnje između dve države.

U Beloševo vreme na vlasti u Srbiji je njegov rođeni brat veliki župan Uroš II, sin župana Uroša I i brat ugarske kraljice Jelene. Kada su udruženi protivnici Vizantije, Nemci, Ugari i Srbi stvorili savez za borbu protiv Manojla I Komnina,⁵³ ovom savezu se priključio kralj Normanske kraljevine iz južne Italije Rožer II, veliki rat koji je izbio, zahvatio je i mora i kopno kako u Nemačkoj, tako i u Srbiji. Manojlo I Komnen koncentrisao se prvenstveno na ratište u Srbiji. Izvori beleže da je Manojlo I Komnen lično vodio operacije protiv Uroša II (1149. godine). Ugarska je prilikom ovog rata Srbiji poslala vojnu pomoć sledeće 1150. godine. Vizantija se bojala da će se ugarska i srpska vojska spojiti, pa radi sprečavanja te mogućnosti vizantijski car koji predvodi vojsku svoje odrede upućuje iz Pomoravlja na Savu, a nešto kasnije na Drinu. Odlučujuća bitka se odigrala u valjevskom kraju.⁵⁴ Srpsko-ugarsku granicu na Savi u vezi ovih ratnih operacija pominju grčki besednici u svojim govorima toga doba.⁵⁵

Pored beleženja ratnih operacija o kojima Kinem govori, u njegovim spisima nailazi se na poseban vredan podatak. Naime, Kinem opisuje da je tokom rata 1151. godine razoren „kraljevski dvor”.⁵⁶ Ovo je najstariji podatak koji se odnosi na sremski dvor ugarske dinastije.⁵⁷

Dvorac o kome piše Kiman sagrađen je pre 1151. godine, najverovatnije u vreme kralja Bele II i kraljice Jelene, odnosno njihovog sina kralja Geze II (1141-1162).⁵⁸ Beloš se, prema izvorima ovog perioda, vratio u Srbiju pre-

⁵¹ Ottonis Gesta Friderici imperatoris, rec. G. Waitz, *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae et Lipsiae 1912, str. 181.

⁵² Cinn., str. 104.

⁵³ Cinn., str. 101-102.

⁵⁴ Cinn., str. 103-104.

⁵⁵ Mihailo Solunski, ed. W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum*, I, Petropoli 1892, str. 143-144. Uopredi: Vizantijski izvori, IV, str. 188-189 (B. Ferjančić).

⁵⁶ Cinn., str. 114.

⁵⁷ Sledeće bitno pominjanje ovog dvora je u povelji kralja Bele IV prilikom osnivanja manastira cistercita na Petrovaradinu. U povelji se pobrojavaju dodeljena imanja 1237. godine. Vidi: G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadiansus continuatus*, VII, Pest 1869, str. 29. O ovoj palati postoji obimna literatura koja se bavi pojedinostima dvora.

⁵⁸ J. Kalić, „Ugarski dvor u Sremu”, u: ZRVI 22, 1983, str. 21-28

uzevši velikožupanski presto. Nije se dugo zadržao na vlasti u Srbiji. „Ostavivši vladarske znake”, ponovo se uputio u Ugarsku.⁵⁹ Nastanivši se u Sremu, Beloš je imao prostrane posede. Na jednom od svojih poseda, u mestu Kei (Ki), na samoj obali Dunava, osnovao je manastir kojeg je posvetio svetom Stefanu. Prvobitan naziv mesta se vremenom izgubio da bi vremenom se ustalio naziv „Banov Manastir” (Monasterium Bani), danas poznato mesto u Sremu Banoštor.⁶⁰ Belošev povratak prirodno je bio mogućnost da mnoge od svojih sunarodnika povuče sa sobom kao radnike na svojim prostranim posedima. O mogućoj migraciji u ovom periodu u izvorima za sada nema pomena. Posredni dokazi idu u prilog postavljenoj tezi.

Neki važni nazivi kao što su na primer Srem, Fruška gora i Zemun jasno ukazuju na neprekidno upotrebljavanje tih reči i njihov život koji je premostio znatan period vremena jer je sredina potpadala pod štokavsko narečje.⁶¹ I pored sloja srpskih reči u upotrebi stanovništva preplet kultura, duhovnosti, životnih stilova i raznovrsni uticaji koji su stizali iz Carigrada i Rima i drugih centara sa Istoka i Zapada biće presudni u stvaranju slojevite kulture Srema koja je sazdana od prepleta raznovrsnih uticaja.⁶²

Gledano sa stanovišta današnje istorijske nauke, mnogo toga još nije razjašnjeno iz prošlosti Srema. Teško je razabrati u spisima na koga se odnose nazivi kao na primer sloveni, šizmatici, jeretici i slični da bi se na kraju za Srbe iskristalisao naziv Raci. Isto se odnosi kada se izučavaju Srbi u Panoniji ili kasnije u Južnoj Ugarskoj. Ipak, posebno je teško shvatiti ko se od naroda iz pomenutih naziva krije kada je u pitanju stanovništvo Srema. Da je odnos Srba i Mađara prolazio razne faze od onih odličnih i saradničkih do onih kada su se našli na suprotnim zaraćenim stranama, današnja istorijska nauka je mnogo toga razotkrila. Ipak, mnogo toga se dogodilo od vremena prvih podignutih pravoslavnih manastira na Fruškoj gori i u Sremu krajem IX ili početkom X veka ili podizanju ugarskog dvora u Sremu početkom XII veka pa do vremena srpskog dvora u Budimu (Országház utca 9) s početka XV veka.⁶³ Mađarski „ur” (dominus) je postao Uroš, Varoš i ova reč je ušla u gradsku terminologiju Srba, a despot Stefan Lazarević je kao prvi nosilac časti ritera

⁵⁹ Cinn., str. 204.

⁶⁰ T. Smičiklas, Codex diplomaticus, II, str. 303; D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza, II, str. 234.

⁶¹ Vidi: Istorija srpskog naroda, II, izdanje SKZ, Beograd, 1982, str. 533 (autor Pavle Ivić).

⁶² Vidi: Klaus Zeitler, Raumbezogene Identität-ein Entwicklungsfaktor für den ländlichen Raum? Eine soziologische Analyse der Determinanten und Inhalte ländlicher Raumentwicklung, Augsburg, 2001, Angewandte Sozialgeographie, 42. Uporedi: Miodrag Vučković, Isečci iz nemačke istorije i kulturno nasleđe u Sremu, Slika o drugom u transkulturnom poređenju, u: Susret kultura, II tom, Novi Sad, 2010, str. 879-885.

⁶³ Vidi: J. Kalić, „Palata srpskih despota u Budimu”, Zograf, 6, 1975, str. 51-58.

(viteza) Zmajevog reda u Beogradu dodeljivao to „viteštvo”, što svedoči tekst njegovog biografa.⁶⁴ Ko su ovi vitezovi i kakvih je sve vitezova bilo i odakle su oni dolazili i sa kojim ciljem je posebno poglavlje o čemu takođe treba raspraviti.

Literatura:

1. A.-J. Festugière, *Les moines d'Orient*, I, Culture et Saintaté, Paris, 1961.
2. *Adnotationes chronologicae*, ed. M. Florianus, *Fontes domestici*, III.
3. Albericus Aquensis, *Historia Hieroslymitana*, ed. Migne PL 166,
4. *Annales Posenienses*, MGH SS XX.
5. B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940.
6. C. A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1968.
7. C. Jiriček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclature der Balkanländer*, *Sitzungsberichte der Kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil. Hist. Classe, Bd. 136, Wien 1897 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I).
8. C. Jiriček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag 1877 (=prevod: Zbornik K. Jiričeka I, Beograd, 1959).
9. C. Jiriček, *Istorija Srba I*, Beograd, 1952.
10. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R. J. Jenkins, Washington, 1967.
11. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II.
12. D. Mrkobrad, „Selo Boljevci, slovensko naselje”, *Arheološki pregled* 25, 1986.
13. *Descriptio Constitutionis Monasterii Studii*, PG 99, 1704.
14. E. von Ivánka, „Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn”, *Orientalia Christiana Periodica*, VIII, 1942.
15. F. Dölger, „Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik”, *Etal*, 1961.
16. F. Makk, F. Dvornik. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin, 1958.
17. F. Makk, *The Arpads and the Comneni*, Budapest, 1989.
18. G. Erszegi, *Walferus comes 1157-es monastoralapító oklevelének hitelességéhez*. *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horvath*, Budapest, 1978.
19. G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II, Budae, 1829.
20. G. Marjanović-Vujović, „Slavic Belgrade”, *Balcanoslavica* 2, 1973.
21. G. Marjanović-Vujović, „Slovenski Beograd”, u: *Istorija Beograda*, 1, Beograd, 1974.

⁶⁴ „Konstantin Filozof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskoga”. Izdanje: V. Jagić, *Glasnik Srpskog učenog društva* 42, 1875, str. 312, prevod L. Mirkovića, *Stare srpske biografije XV i XVII veka*, SKZ, Beograd, 1936, str. 109.

22. G. Marjanović-Vujović, „Najstarije slovensko naselje u Beogradu”, Godišnjak grada Beograda 25, 1978.
23. G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadiansus continuatus, VII, Pest 1869.
24. G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, I, Pest, 1860.
25. Gy Moravcsik, Bizantium and the Magyars, Budapest, 1970.
26. Gy. Györffy, Az Arpád-Kori Magyarország történeti földrajza, Budapest, 1963.
27. Gy. Moravcsik, „Hungary and Buzantium in the Middle Ages”, The Cambridge Medieval History, IV, I, 1966.
28. Gy. Moravcsik, „The Role of the Byzantine Church in Mediaval Hungary”, The American Slavic and East European Review, VI, str. 18-19; 1974.
29. Gy. Moravcsik, Byzantinum and the Maggars, Amsterdam, 1970.
30. H. Follieri „Initia hymnorum ecclesiae graecae”, Studi e testi 213, vol. III, Citta del Vaticano 1962, str. 172; Aevum 22, 1948.
31. H. G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München, 1959.
32. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig, 1902.
33. I. Boba, Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europa in the Ninth Century, Haug, 1967.
34. I. Kniezsa, „Zur Frage der auf Cyrillus and Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des alten Ungarn”, Cyrillo-Methodiana, ed. M. Hellmany i drugi, Keln-Gratz, 1964.
35. Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. I. Bekker II, Bonnae 1839.
36. J. A. van Dietan, *Nicetae Choniatae Historia*, Berolini, 1975.
37. J. Leroy, Studitisches Mönchtum, Spiritualität und Lebensform – Theodoros Studites Monastische Epigramme, Erstmilig metrisch übersetzt aus den ”Jamben auf verchiedene Gegenstände” v. dr. Franz Schwarz, Graz-Wien-Köln, 1969.
38. J. M. Hussey, „Byzantine Monasticism”, Cambridge Medieval History, IV, 2, 1967.
39. J. Melich, Etimologien. Über den serbischen und kroatischen Namen „Fruška Gora”, Zeitschrift für slavische Philologie 2, 1925.
40. J. Niederle, *Původ a počátky Slovanu, Jižnich, Slovanske starožitnosti*, II, Prag, 1906.
41. Klaus Zeitler, Raumbezogene Identität-ein Entwicklungsfaktor für den ländlichen Raum? Eine soziologische Analyse der Determinanten und Inhalte ländlicher Raumentwicklung, Augsburg, 2001, Angewandte Sozialgeographie, 42.
42. Luigi Ferdinando Marsigli, Danubius Pannonico-mysicus: observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis, perlustratus et in sex tomos digestus. T. 1-2 / ab Aloysio Ferd. com. Marsilli... – Haga Comitum: Apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt; Amstelodami. – Apud Harm. Uytwerf @ Franc. Changuion, 1726. T. 1-[8], 96. str., [60] listova sa tabelama i geografskim kartama (od toga 2 presavijena): ilustr.; T. 2-[6], 149, [7] str. 66 listova sa tabelama.

43. M. Gyóni, A magyar nyelvörög foljegyzéses szórványemlékei, Magyar-görög tanulmányok 24, Budapest, 1943.
44. M. Gyóni, Magyarország és a bizánci források tükrében, Magyar-görög tanulmányok 7, Budapest 1938.
45. Миодраг Вучковић, Исечци из немачке историје и културно наслеђе у Срему, Слика о другом у транскултурном поређењу, у: Сустрет култура, II том, Нови Сад, 2010.
46. Ottonis Gesta Friderici imperatoris, rec. G. Waitz, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum, Hannoverae et Lipsiae 1912.
47. P. Lamma, Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bizancio e l'Occidente nel secolo XII, I, II, Roma, 1955.
48. P. Speak, ed., Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände, Berlin, 1968.
49. R. Browing, „A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century”, Balkan Studies, II, 1961.
50. S. Runciman, *Kreuzzüge*, München, 1983.
51. T. Lewicki, Polska i kraje sasiednie w swietle „Ksiegi Rogera”, geografa arabskiego z. XII W., I, Krakow 1945.
52. T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, Zagreb, 1905.
53. T. Smičiklas, Codex diplomaticus, II, 1904.
54. W. Regel, Fontes rerum byzantinorum, I, Petropoli 1892.
55. А. Доброклонский, Преподобный Феодор, исповедник и игумен Студийский, I и II, Одесса, 1913. и 1914.
56. Б. Ферјанчић, „Византијски печат из Сирмијума”, Зборник радова Византолошког института 21, 1982.
57. Ц. Ферјанчић, *Сирмијум у доба Византије*, Сремска Митровица, 1969.
58. В. Јагић, Гласник Српског ученог друштва 42, 1875, стр. 312, превод Ј. Мирковића, Старе српске биографије XV и XVII века, SKZ, Београд, 1936.
59. Византијски извори за историју народа Југославије, II, Београд, 1959.
60. *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд, 1971.
61. Византијски извори за историју народа Југославије, Београд, 1971.
62. *Византијски извори*, IV.
63. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959.
64. Д. Гај-Поповић, „Оловна була мађарског краља Саломона”, Годишњак града Београда, 25, 1978.
65. Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд, 1996.
66. Димитрије Оболенски, Византијски комонвелт, Београд, 1991.
67. Дионисија Папахрисанту, Атонско монаштво, почеци и организација, Београд, 2003.
68. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, III, Београд, 1864.
69. Ђура Харди, „Странци на положају палатина средњовековне Угарске”, у: Сустрет култура, Пети међународни интердисциплинарни симпозијум,

- Зборник радова, II том Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 2010.
70. Снегаров, *История на Охридската архиепископия*, I, Софија, 1924.
 71. *Историја српског народа*, I, Београд, 1981.
 72. *Историја српског народа*, II, издање СКЗ, Београд, 1982 (аутор Павле Ивић).
 73. Ј. Калић, „Жупан Белош”, ЗРВИ, 1997.
 74. Ј. Калић, „Палата српских деспота у Будиму”, Зограф, 6, 1975.
 75. Ј. Калић, „Рашки велики жупан Урош II”, ЗРВИ 12, 1970.
 76. Ј. Калић, „Угарски двор у Срему”, у: ЗРВИ 22, 1983.
 77. Ј. Калић, *Земун у XII веку*, Зборник радова византолошког института 13, 1971.
 78. Јованка Калић, „Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века”, *Зборник Филозофског факултета*, 10, Београд, 1968.
 79. Јованка Калић, „Темељи културне историје Срема – Средњи век”, у: *Срем кроз векове*, Зборник радова, ур. Миодраг Матицки, Београд – Беочин, 2007.
 80. М. Динић, „Средњовековни Срем”, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 4, 1931.
 81. М. Динић, *Грађа за историју Београда*, I, Београд 1951.
 82. Марко Јачов, *Срем на прелому два века: (XVII-XVIII)*, Сремски Карловци, Епархија Сремска, 1990.
 83. Нинослава Радошевић-Максимовић, „Књижевна вредност епиграма Теодора Студита”, у: Зборник радова Византолошког института, 14-15, Београд, 1973.
 84. П. Скок, *Топономастика Војводине*, Војводина I, Нови Сад, 1939.
 85. Полное собрание русских летописей, II, С. Петербург, 1908.
 86. Ф. Гранић, Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II Охридској архиепископији, Гласник СНД, књ. XIII, 1934.
 87. Ф. Рачки, *Хрватска прије XII вјека гледе на земљишни обсег и народ*, Рад ЈАЗУ 56, 1881.
 88. Ф. Шишић, *Повијест Хрвата и вријеме народних владара*, Загреб, 1925 (репринт: 1990).

ABOUT SREM – AS A MILITARY FRONTIER - AT THE TIME THE RESULTING FRANKS

Summary: From the point of today's historical science, a lot has not been clarified from the past Srem. It is difficult to discern in the writings of the affected titles such as Slavs, schismatics, heretics, and similar to the end of the Serbs crystallized Raci name. The same is true when studying the Serbs in Pannonia and later in Southern Hungary. However, it is particularly difficult to understand who are the people from these names hide when it comes to the population of Srem. That the relationship between Serbs and Hungarians passed the various stages of the cooperative and those great ones do when they found themselves on opposite sides, today's science of history is much more exposed. However, much has happened since the first Orthodox monastery built in Fruška gora and Srem in late September or early 10th century H or raising the Hungarian court in Srem in the early twelfth century to the time of the Serbian court in Buda (Országház utca 9) from the early fifteenth century. Hungarian "ur" (dominus) became the Uros, Town and the word has entered the urban Serbs terminology, a despot Stefan Lazarevic was the first holder of the honor knights (knights) Order of the Dragon in Belgrade conferred to "chivalry", which shows the text of his biographers. Who are these knights and kind all the knights were and whence they came and to what end is a chapter which should also be discussed.

Key words: Srem, origin, Military Border, border, Fruška gora, the brotherhood of monks and monasteries